

НАУКОВО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА АГРОСФЕРИ

***Анотація.** Виявлено причини неефективності потенціалу агросфери у формуванні інституціонального середовища. Розглянуто існуючі науково-методологічні підходи до інституціоналізації соціально-економічного середовища агросфери та визначено принципи його формування. Запропоновано здійснювати концептуальне обґрунтування інституціонального середовища агросфери на засадах інституціональної ієрархії. Обґрунтовано поняття інституту сільського соціуму як основного об'єкта ієрархічної координації агросфери.*

***Ключові слова:** інституціональне середовище агросфери, науково-методологічні засади, інституціональне забезпечення розвитку, аграрний інституціоналізм, інституціональна ієрархія, аграрний соціум, інститут сільського соціуму.*

Постановка проблеми. В умовах радикальних соціально-економічних перетворень основною детермінантою розвитку вбачається формування інституціонального середовища, в якому визначаються вектори взаємодії інститутів та інституцій в процесі еволюційного розвитку соціально-економічної структури агросфери. Сучасна аграрна політика України спрямована на формування й розвиток нової структури агросфери, що визначається принципами соціального ринкового господарства. Однак в процесі ринкових реформ, що проводились без належного наукового, правового й економічного забезпечення, відбулись переважно зовнішні інституціональні зміни. Потенціал агросфери в цих умовах виявився неефективним з причин невідповідності внутрішнього стану ресурсів новій інституціональній моделі, незбалансованості аграрного розвитку та відсутності цілісного механізму інституціоналізації відносин в процесі еволюції форм взаємодії суб'єктів аграрної економіки, нерозвиненості сучасних організаційно-інституціональних структур реалізації Державних стратегій і програм розвитку аграрного сектора. Це зумовлює необхідність подальшого дослідження процесів формування науково-методологічних засад інституціонального середовища агросфери за умов впливу інституціональних факторів різного формату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Складність теоретико-методологічних проблем дослідження інституціонального середовища агросфери обумовлена наявністю різних поглядів і підходів науковців до цього процесу в сучасних умовах. Інституціональний напрям дослідження проблем розвитку суспільства сформований на основі праць Дж. Б'юкенена, Т. Веблена, Т. Егертсона, Дж. Р. Коммонса, Я. Корнаї, Р. Коуза, Д. Норта, К. Поланї, О. Уільямсона, Е. Фурбортна, Дж. Ходжсона. Дослідженням проблем інституціонального забезпечення розвитку сільського господарства, агропромислового комплексу, агросфери та її складових в контексті формування сприятливого інституціонального середовища присвячені дослідження А. Анциферова, Л. Сленгена, З. Калугіної, Е. Крилатих, В. Милосердова, О. Родіонова, І. Ушачова, А. Чайнова. Теоретико-методологічні й прикладні аспекти інституціонального забезпечення аграрної політики, стратегічного розвитку аграрного сектора є сферою наукових інтересів вітчизняних економістів-аграрників В. Андрійчука, П. Гайдуцького, С. Дем'яненка, М. Маліка, О. Могильного, О. Мороз, В. Нелепа, О. Онищенко, П. Саблука, Л. Шепотько, О. Шпикуляка та ін. Однак, невирішеними залишаються питання концептуально-методологічного характеру, що пов'язані з необхідністю обґрунтування векторів формування інституціонального середовища агросфери. Враховуючи складність і багатогранність цієї проблеми, науково-методологічний пошук варто здійснювати в напрямі вивчення процесів взаємодії інститутів агросфери і на цій основі розробляти методичний алгоритм формування й функціонування інституціонального середовища.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає в розробці теоретико-методологічних засад та науково обґрунтованих пропозицій формування інституціонального середовища агросфери.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аграрні реформи, що проводились в останні 20 років в Україні поки що не забезпечили очікуваного результату з формування конкурентоспроможного аграрного сектора вітчизняної економіки, орієнтованого на прибуткове господарювання та

соціально-економічне забезпечення учасників. До причин, що зумовили таку ситуацію, можна віднести з поміж інших й недостатнє науково-методологічне обґрунтування аграрної політики та напрямів її реалізації у процесах створення цілісного механізму інституціоналізації відносин в аграрній сфері, відсутність дієвих організаційно-інституціональних структур стратегічного управління розвитком агросфери, нерозвиненість ієрархічного інституціонального забезпечення макро-, мезо- та локального рівнів агросфери у їх органічному взаємозв'язку.

Інституціональне середовище, згідно класичної теорії інституціоналізму, формується шляхом взаємодії формальних і неформальних, внутрішніх і зовнішніх інститутів, здійснює вплив на соціально-економічні системи за рахунок створення інституціональної структури та визначає матриці економічної поведінки [14, с. 74; 10, с. 136; 8, с. 38]. Останнім часом науковці-методологи поглиблено вивчають вплив різних інституціональних чинників та факторів на процес формування інституціонального середовища галузей економіки, у т. ч. й агросфери. В Україні набувають активного розвитку інституціональні підходи до агросфери та її складових, що дозволяє здійснювати адаптацію господарських комплексів аграрного сектору до глобальних соціально-економічних змін.

Погляд на інституціональне середовище агросфери через призму поведінки соціальних акторів та їхніх позицій у балансі розстановки сил у процесі інституціональних змін пропонується Ю. М. Лопатинським. Вчений виокремлює категорію інституціональної аграрної матриці як такої, що об'єднує поняття інституціонального середовища, інституціональних структур та інституціональних відносин аграрного сектора та базується на синтезі різних класифікаційних типів, ознак і складових аграрних інститутів з урахуванням їхньої специфіки та функцій [4, с. 45]. Аналогічних поглядів дотримується Д. А. Міщенко, який визначає основи організаційно-інституціонального механізму державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України та вважає необхідним врахування специфіки інституціональних

трансформацій агросфери у процесі формування інституціонального середовища [8, с. 156]. Обґрунтуванню факторів впливу інституціонального середовища агросфери на розвиток її структурних частин та у контексті формування аграрної політики присвячено дослідження вітчизняних економістів-аграрників М. Й. Маліка, О. О. Мороз, Т. О. Осташко, О. В. Скидана, М. А. Хвесика, О. Г. Шпикуляка. На їхню думку, теоретико-методологічні дослідження процесів інституціоналізації агросфери потрібно розглядати у площині формування сприятливого інституціонального середовища аграрної економіки, аграрного підприємництва, аграрного соціуму, соціо-еко-економіко-просторової матриці сільського розвитку та з урахуванням дієвості впровадження важелів реалізації аграрної політики [5, с. 137; 7, с. 164, 232; 17, с. 6; 18, с. 153; 15, с. 121; 9, с. 17; 12, с. 54].

Представниками російської школи аграрного інституціоналізму обґрунтована концепція багатомірності і поліструктурності інституціонального середовища сільської економіки, згідно якої інституціональну структуру стійкого сільського розвитку визначають як впорядковану цілісність однорідних інститутів, що структурують взаємовідносини суб'єктів сільської економіки. До основних принципів формування інституціонального середовища аграрного сектору вчені відносять принцип головного ланцюга, науковості (використання науково-технічних досягнень), транспарентності (відкритості інформації), інфорсменту (гарантій виконання намічених завдань і досягнутих угод), взаємодоповнення та поетапності (узгодження механізмів управління за напрямками реалізації, поєднання існуючих і нових інститутів), інноваційності (регулювання і підтримка інноваційної діяльності у всіх сферах аграрної економіки) [11, с. 96; 13, с. 294; 16, с. 202; 1, с. 36]. Означене свідчить про вагомі науково-методологічні надбання щодо обґрунтування процесів інституціонального середовища агросфери. Вважаємо потрібним урізноманітнити дефініційну сукупність категорії «інституціональне середовище агросфери» і визначати його як цілісну систему ієрархічних відносин, що поєднує природу, економіку, аграрні функції та ефективну

координацію у процесі соціально-економічного відтворення аури існування аграрного соціуму.

Контекстний вектор аграрного соціуму у методології аграрного інституціоналізму, що розвивається в останні роки, дозволяє формувати наукові погляди на інституціональне середовище агросфери через соціо-призму, а саме обґрунтовувати механізм його впливу (позитивного або негативного) на аграрний соціум. Концептуальна схема інституціональної природи вітчизняного аграрного соціуму, що обумовлена системним впливом основних детермінантних факторних суспільних сил (економічних, культурних, владних та організаційних), інституцій та інститутів вперше запропонована економістом-аграрником О. О. Мороз у процесі дослідження інституціональних основ розвитку аграрної економіки [7, с. 93]. Погоджуючись із автором щодо необхідності виділення в якості ключового інституту розвитку агросфери інститут аграрного соціуму, вважаємо необхідним концептуальне обґрунтування формування інституціонального середовища агросфери здійснювати на засадах інституціональної ієрархії.

Інституціональна ієрархія є впорядкованою сукупністю інститутів соціально-економічних систем; правил (конституційних, економічних, контрактних), що забезпечує основу для низхідної координації мега-, макро-, мезо- та мікро- розвитку [3, с. 116]. Щодо інституціонального середовища агросфери України, інституціональна ієрархія вбачається сукупністю державних (макроінституціональних), регіональних (мезоінституціональних) та локальних (мікроінституціональних) організацій, норм, установок, що здійснюють вплив на соціально-економічний розвиток. Це свідчить про ймовірну багатовекторність координації інституціональних агро-соціо-систем. До основних інститутів макrorівня віднесено державні галузеві організації та установи, інститути законодавчого фіскального і методологічного забезпечення. До інститутів мезорівня віднесено регіональні органи державного та галузевого регулювання, що здійснюють координацію розвитку агросфери з урахуванням специфіки регіону. До інститутів мікрорівня віднесено сільський

соціум – людей, що проживають на певній території, виконують аграрну функцію, спільно користуються просторовими, природними, рекреаційними соціально-культурними благами, мають споріднений менталітет та ауру існування. Означений контекст дозволяє вести мову про те, що основним об'єктом інституціональної ієрархічної координації агросфери є сільський соціум як інститут, в якому у показниках його реального стану віддзеркалюються результати інституціонального регулювання агросфери.

Основними факторами, що впливають на розвиток інституту сільського соціуму слід вважати демографічні, економічні, територіальні, соціальні, просторово-екологічні, інфраструктурні та формувати концептуальне забезпечення детермінант їх розвитку в контексті становлення та ієрархічно-координаційного забезпечення сприятливого інституціонального середовища на локальному рівні агросфери. Для цього вважається необхідним використовувати сучасні науково-методологічні розробки з формування інституціонального середовища агросфери у державних програмах і стратегіях розвитку аграрного сектору економіки України.

Висновки.

1. До причин неефективності потенціалу агросфери відносяться недостатнє науково-методологічне обґрунтування аграрної політики та напрямів її реалізації у процесах створення цілісного механізму інституціоналізації відносин в аграрній сфері, відсутність дієвих організаційно-інституціональних структур стратегічного управління розвитком агросфери, нерозвиненість ієрархічного інституціонального забезпечення розвитку макро-, мезо- та локального рівнів агросфери у їх органічному взаємозв'язку.

2. Науково-методологічні засади формування інституціонального середовища агросфери ґрунтуються на класичній теорії інституціоналізму та обґрунтуванні впливу різних чинників та факторів на процес інституціоналізації галузей економіки.

3. У вітчизняній аграрній економічній науці проблеми формування інституціонального середовища розглядаються в контексті інституціональної

аграрної матриці та базується на синтезі різних класифікаційних типів, ознак і складових аграрних інститутів з урахуванням їхньої специфіки та функцій, специфіки організаційно-інституціонального механізму регулювання аграрного сектора, формування аграрної політики.

4. У школах аграрного інституціоналізму обґрунтовано концепцію багатомірності і поліструктурності інституціонального середовища сільської економіки та принципи його формування (головного ланцюга, науковості, інфорсменту, взаємодоповнення та поетапності, інноваційності).

5. Інституціональним середовищем агросфери слід вважати цілісну систему ієрархічних відносин, що поєднує природу, економіку, аграрні функції та ефективну координацію у процесі соціально-економічного відтворення аури існування сільського соціуму; ключовим інститутом розвитку агросфери пропонується вважати аграрний соціум.

6. Концептуальне обґрунтування формування інституціонального середовища агросфери вбачається доцільним здійснювати на засадах інституціональної ієрархії – сукупності державних (макроінституціональних), регіональних (мезоінституціональних) та локальних (мікроінституціональних) організацій, норм, установок, що здійснюють вплив на соціально-економічний розвиток.

7. Основним об'єктом інституціональної ієрархічної координації агросфери є сільський соціум як інститут, в якому в показниках його реального стану віддзеркалюються результати інституціонального регулювання агросфери, а факторами, що впливають на нього слід вважати демографічні, економічні, територіальні, соціальні, просторово-екологічні, інфраструктурні.

Список літератури.

1. Асмус О.В. Развитие аграрного сектора экономики в депрессивных регионах Российской Федерации: теория. методология, практика : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05 / О.В. Асмус. – Москва, 2008 г. – 353 с.

2. Бочков А.А. Модернизационная стратегия развития АПК региона: институциональные изменения, направления, механизм: монография. / А.А. Бочков. - Краснодар: изд-во Кубанского гос. агр. ун-та, 2008. - 378 с.
3. Клейнер Г.Б. Эволюция институциональных систем / Г.Б. Клейнер ЦЭМИ РАН : учеб. пособие / Г.Б. Клейнер. – М. : Наука, 2004. - 240 с
4. Лопатинський Ю.М. Трансформація аграрного сектора: інституціональні засади / Ю.М. Лопатинський. – Чернівці: Рута, 2006. - 344 с.
5. Малік М.Й. Інституціоналізація аграрного підприємництва: трансформація та ефективність / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. - № 7. - С. 132–139.
6. Міщенко Д.А. Організаційні та інституційні механізми державного регулювання розвитку аграрного сектора економіки України: оцінка, ефективність, методологічні основи / Д. А. Міщенко. – Донецьк, Юго-Восток, 2012. – 439 с.
7. Мороз О.О. Інституціональна система аграрної економіки України: монографія / О.О. Мороз. – Вінниця: УНІВЕРСУМ – Вінниця, 2006. – 438 с.
8. Норт Д. Інституції, інституційні зміна та функціонування економіки: учеб. пособие / Д. Норт ; пер. з англ. І. Дзюб. – К. : Основи, 2000. - 198 с.
9. Осташко Т.О. Інституціонально-структурні трансформації аграрного сектора: моніторинг, оцінка, регулювання : Автореф. дис... д-ра екон. наук: 08.02.03 / Т.О. Осташко; НАН України. Ін-т екон. прогнозування. - К., 2004. - 32 с.
10. Серков А.Ф. Проблемы формирования экономических институтов аграрного рынка России / А. Ф. Серков // Экономика АПК. - 2003. - Октябрь (№ 10). - С. 134–138.
11. Ситнова, И.А. Устойчивое сельское развитие России: институты, инвестиции, інфраструктура / И.А.Ситнова. – Уфа: АН РБ, Гилем, 2011. - 386 с.
12. Скидан О.В. Інституціональні засади формування аграрної політики України: Монографія / О.В. Скидан. – Житомир, Полісся, 2010. – 306 с.

13. Турьянский А.В. Институциональные преобразования в аграрном секторе России (теория, методология, практика) : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05 / А.В. Турьянский. - Москва, 2012 – 394 с.
14. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: фирмы, рынок, отношения контракции: учеб. пособие / О.И. Уильямсон. – СПб.: Лениздат, 1996. – 702 с.
15. Хвесик М.А. Інституціональне забезпечення землекористування: теорія і практика. Монографія / М.А. Хвесик, В.А. Голян. – К.: вид-во НАУ, 2006. – 260 с.
16. Шарипов Ш.И. Развитие многоукладной аграрной экономики в институциональной среде региона : дис. ... д-ра экон. наук : 08.00.05 / Ш.И. Шарипов. – Москва, 2009 г. – 394 с.
17. Шпикуляк О.Г. Інституціональні особливості розвитку підприємництва та соціального капіталу в аграрній сфері / О.Г. Шпикуляк // Агросвіт. – 2008. – № 11. – С. 4–10.
18. Шпикуляк О.Г. Інституціональне забезпечення розвитку та регулювання аграрного ринку: аналітична оцінка / О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2010. – № 4. – С. 150–157.

Summary

Relevance of the study due to the need of scientific and methodological support institutional development agrosphere Ukraine. The objective of the study is to develop a theoretical and methodological foundations and research-based suggestions shaping institutional environment agrosphere. The study identified the causes of inefficiency potential agrosphere in shaping institutional environment, namely the lack of scientific and methodological basis of agricultural policies and directions of its implementation, the lack of effective organizational and institutional structures of the strategic management of development and underdevelopment agrosphere hierarchical institutional support its development. The basic principles of the institutional environment of the agricultural sector include the principles of the main chain, science, transparency, inforsmentu, complementarity and poetapnosti, innovation. Neobhidinst implementation of the conceptual justification formation agrosphere institutional environment on the basis of the institutional hierarchy is due to the formation of the institute of rural society as the main object of hierarchical coordination. By the conclusion of the study include lack of structure causes scientific-methodological study ahsroferu institutionalization, isolation of existing areas of scientific and methodological principles of formation of the institutional environment agrosphere in contexts of institutional agricultural matrix, multidimensionality polistruktturnosti institutional environment and the rural economy; conceptual justification formation agrosphere institutional

Таврійський державний агротехнологічний університет

environment on the basis of institutional hierarchy, with the release of the main object of hierarchical coordination agrosphere - rural society as an institution.

Keywords: *institutional environment agrosphere, scientific and methodological principles of institutional development, agricultural institutionalism, institutional hierarchy, agrarian society, the institution of rural society.*